

QADIMGI SHARQ FALSAFI VA UNING G'OYAVIY ASOSLARI

Toshpulatov Jahongir Alijon o'g'li

Gulistin davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qadimgi Sharq hududlarida falsafiy tafakkur qanday shakllanganligi, uning asosiy g'oyaviy tamoyillari — inson va olam, axloq-ma'naviyat, jamiyat va siyosat haqidagi qarashlar — hamda bu g'oyalar markaziy Osiyo va O'zbekistonga ta'siri ko'zdan kechiriladi. Hindiston, Xitoy va Eron-Markaziy Osiyo (zardushtiylik ta'limotlari) falsafiy an'analari asosiy mazmun va uslublar tahlil qilinadi, sharq va g'arb tafakkuri o'rtasidagi munosabatlar qisqa tarzda ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi Sharq falsafasi, Sharq falsafiy an'analari, olam-inson munosabati, axloqiy falsafa, jamiyat tafakkuri, Hindiston falsafasi, Xitoy falsafasi, Markaziy Osiyo falsafasi, ma'naviy meros.*

Abstract: *This article examines how philosophical thought was formed in the ancient Eastern regions, its main ideological principles — views on man and the world, morality and spirituality, society and politics — and the impact of these ideas on Central Asia and Uzbekistan. The main content and methods in the philosophical traditions of India, China and Iran-Central Asia (Zoroastrian teachings) are analyzed, and the relationship between Eastern and Western thought is briefly considered.*

Keywords: *Ancient Eastern philosophy, Eastern philosophical traditions, world-human relationship, moral philosophy, social thought, Indian philosophy, Chinese philosophy, Central Asian philosophy, spiritual heritage.*

“Sharq falsafasi” atamasi odatda Janubiy va Sharqiy Osiyo hududlaridagi falsafiy an'analarga nisbatan qo'llanadi. Qadimgi Sharq hududlari — Hindiston yarim oroli, Xitoy, Eron-Markaziy Osiyo va yaqin Sharq — falsafiy tafakkur uchun muhim maydon bo'lgan. O'ziga xos jihati shundaki, bu hududlarda falsafa ko'pincha diniy-ma'rifiy an'alar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va ijtimoiy-axloqiy muammolar bilan bevosita shug'ullangan.

Misol uchun, Xitoyda miloddan avvalgi VI-V asrlarda paydo bo'lgan “Yuz (ja) maktablari” (Hundred Schools of Thought) davri falsafiy tafakkurning jadal rivojlanishiga guvoh bo'lgan. Hindistonda esa Vedalar, Upanishadalar matnlarida olam, ruh, inson tabiatiga oid masalalar ustida fikrlash boshlangan.

Shu jihatdan qadimgi Sharq falsafasi — turli maktablar va hududlarda, lekin o'zaro uzviy bog'liq shakllarda rivojlangan tafakkur bosqichi deb qarash mumkin.

Qadimgi Hindiston falsafasida olam va inson, ruh va materiya, axloq va ma'naviyat kabi masalalar markaziy o'rin olgan. Masalan, Sāṅkhya maktabi materiya (prakṛti) va ruh (puruṣa) degan ikkita asosiy tushunchani taklif qilgan. Shuningdek, non-ortodoks

(astika) emas maktablar ichida ham — masalan, Ājīvika ta'limotida atomistik nazariyalar mavjudligi ma'lum. Hindiston falsafasi ayniqsa ma'naviy-axloqiy yo'nalishga ega bo'lib, "atma" (temperament), "karma", "moksha" (ozod bo'lish) kabi tushunchalarni rivojlantirgan.

Bu maktablar Sharqning falsafiy merosida muhim rol o'ynagan.

Xitoy falsafasida jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, davlat boshqaruvi va tabiiy muvozanat masalalari markazda turadi. Masalan, Confucius (miloddan avvalgi 551-479) axloqiy va ijtimoiy qonunlarga urg'u bergan. Mohism maktabi esa universal axloq, insonlararo adolat, hamjihatlik nazariyasini ilgari surgan. Xitoy falsafasi ko'pincha "amaliy" yo'nalishga ega bo'lib, -tabiat bilan uyg'unlik, «yin-yang», «dao» kabi tushunchalar orqali olamni tushuntirishga intilgan.

Shunday qilib, Hindiston falsafasiga nisbatan Xitoy falsafasi ijtimoiy-amaliy jihatlariga, jamiyat bilan bog'liq shakllarga ko'proq yo'nalgan diyish mumkin.

Eron hududida, xususan zardushtiylik ta'limotlari falsafiy qarashlarga ega bo'lgan: olam ichida ezgulik va yovuzlik prinsipini qo'ygan (Zoroaster tarafidan asoslangan) ta'limot. Bu tamoyillar orqali axloqiy-g'oyaviy asoslar shakllangan. Shuningdek, Markaziy Osiyo hududi Sharq va G'arb bilim almashinuvi uchun muhim zonalardan biri bo'lganligi sababli, bu hududda falsafiy tafakkur ham mustahkamlanib borgan. Ma'lumotlar bu borada nisbatan kamroq bo'lsa-da, bu nuqtai nazar muhim.

Qadimgi Sharq falsafasida inson tabiatining asl mohiyati, olam bilan munosabati va ruh hamda materiya o'rtasidagi bog'liqlik muhim o'ringa ega. Masalan, Hindiston falsafasida «ātman» va «brahman» kabi tushunchalar orqali insonning ichki mohiyati va uni olam bilan bog'lovchi universal prinsiplar tasvirlangan. Xitoy falsafasida esa olamdagi tuzilish va insonning jamiyatdagi roli masalasi oldinga chiqadi — masalan, «li» (qoidalar), «dao» (yo'l) tushunchalari.

Shu bilan birga, qadimgi Sharq falsafasi ko'pincha olamni unitary tizim sifatida tushunishga intilgan — barcha hodisalar bir-biriga bog'liq, bir butun ichida aks etadi degan qarash.

Axloqiy va ma'naviy tamoyillar qadimgi Sharq falsafasida asosiy ahamiyatga ega bo'lgan. Hindiston falsafasi ichida «karma» (amal), «dharma» (to'g'ri yo'l), «moksha» (ozodlik) kabi tushunchalar orqali axloqiy muammolar muhokama qilingan. Xitoy falsafasida esa inson-inson munosabatlari, jamiyatdagi axloqiy tartib va davlat bilan aloqalar masalalari markazda bo'lgan. Misol: Konfutsiy ta'limotida ottimoq, sadoqat, ota-bola munosabati, shuningdek davlat boshqaruvida axloqiy tamoyillar muhim deb qaraladi.

Bundan tashqari, Sharq falsafasida ko'pincha tug'ma ziddiyatlar (masalan, ezgulik va yovuzlik, ruh va materiya) ham muhokama qilingan — bu esa ma'naviy taraqqiyotning nazariy asosini tashkil qiladi.

Falsafa Sharqda faqat nazariy masala emas, balki amaliy ijtimoiy-siyosiy muammolarga ham yo'naltirilgan. Xitoyda, "Yuz maktablari" davrida falsafiy

maktablar davlat tartibi, urush va diplomatiya bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Hindiston falsafasida esa jamiyatdagi kastalar, ruhiy tarbiya, umumiy maqsadlar (moksha) masalalari muhokama qilingan. Sharq falsafasida davlat, jamiyat va inson munosabatlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi ko'rinadi.

Bu jihatdan qadimgi Sharq falsafasi — jamiyatni yaxshilash, ma'naviy taraqqiyotni rag'batlantirish va olamdagi umumiy tartibni anglashga xizmat qilgan bir tafakkur makoni bo'lgan.

Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududi qadimdan Sharq-G'arb yo'llari kesishgan, madaniy va ilmiy aloqalar mavjud bo'lgan zonadir. Shu bois, Sharq falsafasining g'oyaviy-ta'limiy erkinliklari O'zbekistonda ham aks etgan. Masalan, hududiy ilm-madaniyat markazlari orqali Sharq falsafiy an'analari tarqalgan va O'zbek olimlari tomonidan ijtimoiy-axloqiy muammolarni sharhlashda foydalanilgan.

Mustaqillik davrida O'zbekistonda falsafa fani rivojiga e'tibor berilganligi sababli, qadimgi Sharq falsafasining ma'naviy-axloqiy tamoyillari zamonaviy jamiyat hayotiga integratsiya qilinmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Qadimgi Sharq falsafasi – insoniyat tafakkurida muhim bosqich bo'lib, olamga, insonga, jamiyatga nisbatan chuqur nazariy va amaliy qarashlarni shakllantirdi. Hindiston, Xitoy va Eron-Markaziy Osiyo hududlarida falsafiy tafakkur mustahkamlanib, u yerda axloq, ma'naviyat, jamiyat va olam haqidagi g'oyalar yaratilgan. Bugungi kunda bu merosni ilmiy tahlil qilish, falsafa fanida o'rganish va jamiyat taraqqiyotiga qo'shish dolzarbdir.

O'zbek makonida ham ushbu an'analarni o'z o'rnini topgan va zamonaviy rivojlanishda yana bir salohiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davron o'g'li, A. D. (2025). O 'RTA OSIYO KO 'CHMANCHI CHORVADORLARI TARIXINING O 'RGANILISHI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(8), 100-113.
2. Yaqubjonovich, I. M., Davron o'g'li, A. D., & Hoshimjon o'g'li, R. I. (2025). INNOVATION TARAQQIYOT DAVR TALABI. PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE, 2(22), 1-5.
3. Yaqubjonovich, I. M., Davron o'g'li, A. D., & Hoshimjon o'g'li, R. I. (2025). G 'ARBDA INDUSTRIAL SIVILIZATSIYANI SHAKLLANISHI TARIXIDAN. PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE, 2(22), 6-11.
4. Alijon o'g'li, T. J., & Davron o'g'li, A. D. (2025). " TAFAKKUR VA MAVJUDLIK: ODAMNING ICHKI OLAMI HAQIDA. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 1189-1198.

5. Alijon o'g'li, T. J., & Davron o'g'li, A. D. (2025). INSON VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 1179-1188.
6. Davron o'g'li, A. D. (2025). O 'ZBEK XALQINING SHAKLLANISHI VA UNING BOSQICHLAR. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(5), 457-461.
7. Davron o'g'li, A. D. (2025). INSON, ONG VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(5), 462-467.
8. Vildanovich, G. S., & Davron o'g'li, A. D. (2025). MARKAZIY OSIYO XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA (1992–2009): MINTAQAVIY TIZIM OSTINING SHAKLLANISHI VA EVOLYUTSIYASI. YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI, 1(2), 338-341.
9. Davron o'g'li, A. D. (2025). O 'RTA ASRLARDA SHARQ MUTAFKKIRLARINING BORLIQ HAQIDAGI TA'LIMOTI: BERUNIY ONTOLOGIYASI. YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI, 1(2), 358-360.
10. Davron O'g'li, A. D. (2025). ILK O 'RTA ASRLAR DAVRI YOZMA VA ARXEOLGIK MANBALARIDA USTRUSHONA. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 606-612.
11. Davron O'g'li, A. D. (2025). AFSHINLAR SULOLASINING TASHKIL TOPISHI VA FAOLIYATI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 600-605.
12. Davron O'g'li, A. D. (2025). ILK O 'RTA ASRLARDA USTRUSHONADAGI SIYOSIY HOLAT. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 613-619.
13. Zilola, A., Ismoil, R., & Dilshod, A. (2025). MISRDAGI SUV OSTI ARXEOLGIYASI TADQIQOTLARIDAN. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 192-202.
14. Ismoil, R., Dilshod, A., & Zilola, A. (2025). O 'ZBEKISTON TASHQI SIYOSATIDA TINCHLIKPARVARLIK TAMOIYILLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 203-214.
15. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O 'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO 'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.
16. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O 'ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI:

REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUJJATLARI TAHLILI. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 11-27.

17. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 28-41.

18. Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 47-53.